

որ գումար է մոտ քաջ թէ քն
կերպ պէտք է հանգցնուի այդ գումարը
այդ խնդիրը անկախ է մնացած առ
այժմ Թատրոնի չնախաճան, ըստ ծը-
րագրի, պէտք է բոլորովին վերջանայ
մինչև 1892 թուի օգոստոսի 1-ը առան-
ձին մասնագործի վերահսկողութեամբ:

Վերջին օրերս Ղարսի նահանգապետ
Տաթևը Թիֆլիսում էր: Կեսրտարի 6-
ին նահանգապետ Ղարս աղետուեց:

ԼՈՌՈՒՑ մեզ հարցրո՞ւմ, որ այնտեղ
վերջերս մի արշիւնապի ձին է եկել:

ՇՈՒՇՈՒՑ:— Եստ ծիմադաշտի բա-
ներ են անուանաւորական «Մկրտ-
չեան» կոչումը եղբայրները Յիշե՛ք մէ-
կը, որը Շուշում խոսակցութեան առար-
կայ է դարձած: Այս դէպքը բնորոշ
գիծ է այդ եղբայրների համար:

Անցեալ շաբաթները, Մկրտչեան ա-
ղանդի ոսկերիչ Ան խոր խմբի հետ
գնում է Թոփխանից ուղևորուած կո-
չուող ձուկ առնում թանկ գնով, տա-
նում տուն: Երկրորդին մի շաբաթ խո-
րված՝ սկոպի վրայ դրած: Ան մտա-
ծում է, թէ արդե՞հ չին է նոր օրէնքը
չեն արգելում այդպիսի ձուկ ուտելը:
Ուղեւորները վրայ թնկ չկայ, ուրեմն
և այդ ձուկն արգելում է ուտելը: Իս-
կոյն ուղարկում է Մկրտչեան աղանդի
եղբայրներին խնայում առկա, որ չին
օրէնքը արգելում է ուղևորներին ձուկն
ուտելը:

Բոլոր եղբայրները այդ ձուկը տալիս
են փողոցում ման եկող մուրացկաննե-
րին, որոնք կարգին անուշ են անուտ:

ԹԱՐԹԱՌ կայարանից (Ջիւ. գաւ.)—

Անցեալ շաբաթ հաշտարար գատուորի
գրասենեակի և դրա ներքին յարկում
բնակուող ծառան տունն աւելում է:
Հնկատելով, որ հետեւի կրակը թա-
փուել է խոհանոցում գետնի վրայ, Երբ

որ խոհանոցը աւելում է, կրակիցը կը-
լում է աւելին: Մասնա խում է: Գա-
ւառապետի գործակարը գնացած է լի-
նում հաշտարար գատուորի գրադրի
մօտ ընթերցի: մի ժամից յետոյ սար-
սափելի ծուխը խեղդում է դրանց: վեր
են կենդան տեսնում ծուխը ներքինի
և գալիս: Գնում են տեսնում, որ ներքի
խոհանոցը կրակ է ընկել: Նրանց արդ-
դախների վրայ, բոլոր պաշտօնական ծա-
ռայողները կողակների խմբի հետ մի-
կերպով հանգցնում են կրակը: Եթէ մի
5 րոպէ ևս ուշ համէին, գատուորի
տուն-տնոյը, գրասենեակը, երկու ըննիչի
գրասենեակները պէտք է մոխիր դառ-
նային: Այստեղ էր նաև հաշտարար միջ-
նորդի գրասենեակը, որի գործերից մի
քանիսը այրուել էր: Այդ ահալին չինու-
թիւնը պատկանում էր պ. Շաւիր Մե-
լիք-Ղարսեցիներիցին, որը ապահովու-
րած էր:

— Ամառասի վանքի վանահայր Անտոն
Վարդ. Վարդապետանցն ահա երկու
կիրակի է, որ աշխատում է Մարաղա
գիւղում մի եկեղեցական-ձխական ու-
սումնարան բանալու: Յոյս կայ, որ այդ
գործը աշուղուի: Վարդապետան վար-
դապետը անցեալ տարի էլ ժողովրդին
յորդորելով Թարթուս գետի վրայ կա-
մուրջ է շինել տուել, Երկրամասնից վան-
քի առաջին, որպէս զի ուսումնարանին
ղնդաղով թիւն չպատճառի: գարնան
ժամանակը, ինչպէս կամուրջ չեղած ժա-
մանակ պատահում էր:

— Ահա երկրորդ անգամ է, որ վան-
քապետական կարուծների կառավարչի
դէմ գիւղացիք դանդաղում են:

— Անտոն վանքից շատ աման
են այստեղ:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅ ԹԵՐԹՈՒՄ
ԿԱՐԳՈՒՄ ԵՆԲ.

— Գեր. Ներսէս Ծ. Վարդապետ Ար-
տանան, որ ասկից առաջ Վախճանի-
ստաշնորդ ընտրուած ըլլալով հրաժարած

էր, այս անգամ Ամեն. Ս. Պատրիարք
Հօր և Խառն Ժողովոյ հրաւիրանքը ըն-
դունած է այդ պաշտօնը:

Ազգ. Պատրիարքարանի կողմէ ըստ
այսմ գրուած է Զմիւռնիոյ գաւառական
վարչութեան:

— Գեր. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նար-
Պէյ Եզրպատի «այցելու հովիւ» կար-
գուած է:

— Առեւտրական և Հանրօգուտ շինու-
թեանց նախարարութիւնը ծանուցած է
բոլոր գաւառաց թէ Վեհ. Սուլթանը չը-
նորած է այն գումարներն զորս ժողո-
վուրդը մինչև 1305 տարւոյ վերջը կը
պարտի խնամակալ և կամուրջներու չի-
նութեանց հաշուէն:

— Երկրաւորեաց, չրի, կազի և այլ
օտար ընկերութիւնք մինչև ցարդ հան-
րային վարչութեանց հետ իրենց ունե-
ցած գրաւոր յարաբերութիւնները Քրան-
սերէն լեզուաւ կը կատարէին: Հանրօ-
գուտ շինութեանց նախարարութեան
խորհուրդը՝ նկատելով որ կառավարու-
թեան պաշտօնական լեզուը թուրքերէնն
է, կը խորհի յօդուած մը կցել արտօնա-
գրոյ պաշտօնադրոյն, որամաղբոյ որ
պետական պաշտօնատանց հետ թղթակ-
ցութիւնք թուրքերէն կատարուին յետ
այսորիկ:

— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն, ինչ-
պէս ժամանակաւ ծանուցած ենք, պատ-
րաստած է կրօնական հեղինակութիւն
մը, «Վեցադ պաշտօնէից Եկեղեցւոյ»
ստեամբ:

Այս հեղինակութիւն սպագորութեան
յանձնուած է և կը պարունակէ իւրաքան-
չիւր եկեղեցականի կոչման հրահանգներ,
ըստ վարդապետութեան նախին հայրա-
պետաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Գրե-
թէ յիշուի տարիէ ի վեր այսպիսի Գրե-
նական երկարութիւն մը ազգիս մէջ
երեցած չլլալով: Ամենապատուութեան
այս աշխատութիւն արդարեւ յոյժ գնա-
հատելի է:

— Ըստ տեղեկութեանց Հեգիւլի, հա-

րիւրէ աւելի ստորագրութեան հանրագիր
մը մատուցուած է Բեյրութի կառավար-
չութեան: Այդ հանրագիրը երախտագի-
տութիւն կը յայտնէ այն կայս. Իրա-
տէին համար, որ ներսումն չնորած էր
խարբէութեանց զոհ գնացող հայերու:

— Վեհ. Սուլթանին հրամանաւ կազմելի
թիւրք և արաբ հեծելազորաց զուգորու-
սալից և զօրաց հագուստների նմոյշ
զոր պատրաստած է Սպարապետի Իրան
ընդհանուր պիտոյից ճիւղի, մատուց-
ուած է Ն. Վեհափառութեան որ Իւր
հաւանութիւնը յայտնած է: Ինչպէս յայտ-
նի է այդ զուգորու Էնթուա-Ղաւ պիտի
կոչուին:

— Արքունի փողերանոցին ճինիչ անուան-
ուած է Գետը Էֆէնտի Սարաֆեան:

— Տպագրական Տնչութիւնը որոշած է
որ, այն պաշտօնական ծանուցումներն
ու յայտարարութիւններն որք կը հաղորդ-
ուին թուրք լրագրաց, պէտք է մայրա-
քաղաքիս մէջ թուրքերէնէ զատ ուրիշ
լեզուաւ հրատարակուել լրագրից ևս ար-
տատուեն «պաշտօնական» խորագրով:
Այս որոշման հակառակը գործողները
պիտի պատժուին:

— Գնութեամբ կը ծանուցանենք թէ
Վեհ. Սուլթանը բարեհաճած է Բւլայի
երկրորդ աստիճան շորհել Աղուաշաղ-
Մանուկ Էֆէնտի Ապարեանի, օսմ. ընդհ.
հրապարտի Կալայի և օսմ. ներկայացու-
ցիչ Դանուրի միջադպիսին յանձնաժողո-
վոյն մէջ, ի վարձատրութիւն նորա բար-
ւոյ ծառայութեանց:

— Երուսաղեմայ Ամեն. Տ. Յարութիւն
Ս. Պատրիարքը գրած է առ Ամեն. Տ.
Խորէն Ս. Պատրիարք Հայրն թէ՛ Հայ
բանտարկելոց ապստոթիւնն աւետող
պատրիարքական շրջաբերական հետա-
գիրն ընդունելուն պէս մեծա գոհու-
թեամբ Ս. Յակոբայ տաճարին մէջ մաղ-
թանաց հանդէս կատարել տուած է վա-
սըն կենս. և գահա. Օգոստ. Սուլթանի:
— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը գոհուա-
կութեան գրիւ ուղղեց այն առաջնոր-

դաց, առաջնորդական տեղապահա-
յալ եկեղեցականաց որք թէ հետա-
և թէ նամակաւ չնորհաւորած էին
Ամենապատուութեան վերադարձն
թու. Պատրիարքութեան:

— Կը յիշուի թէ Խառն Ժողովն
նա՞ծ էր Տրապիզոնի առաջնորդ
Գարեգին եպիսկոպոս Սրուանձա-
հրաժարական և հոր ընտրութիւն
տարելու հրահանգ զրկած էր:

— Արդ, կը յիշե՛ք թէ Տրապիզոնի
առական վարչութիւնն իւր ան-
կիրակի աւուր նստին մէջ վերստին
ձակին առաջնորդ ընտրած է
Գարեգին Եպիսկոպոս:

ԶԲԱՂԵՑԱԶ ԽՆԻՐ.

(Վերջ)

Որոշման ուրիշ պատճառներ:
Մեր եկեղեցական-ձխական և
ուսումնարաններից միջնակարգ ու-
ների համար համապատասխան աշա-
տալ վարդապետական գլխաւոր եկե-
ղեցական պատճառ պէտք է համարել նաև
ուսուցիչների մանկավարժական հն-
թեան պակասաւոր թերի լինելուն:

Ամենաուր թատրոն ունենալու
մար, բաւական չեն լաւ պիէսներ, հ-
կատու են նաև լաւ գերաստներ ու-
նար:

Եթէ ուսուցիչը փորձառու է, և
նա կատարելապէս համապատասխան
է իւր կոչմանը, եթէ նրան յայտնի
մանկավարժական ամենամանրագէտ
հանջները, նա կարողանում է—յայ-
այդ դժուարութիւններն և արդիւնա-
պարագմութիւնը:

Մօտ չորս հարիւր ուսուցիչ
գրեց 100 ուսուցիչ գոմուի, որ
է օչպէս ասած իւր արհեստին-
գործին Սրանք այն ուսուցիչների
որոնք թէ գործնականապէս և թէ
*) Տես «Նոր-Դար» № 20:

իրազէ *) հրատարակուել, որով թողէ
տուում պաշտօնները դիտելու, և են ան-
միջապէս պէտք է պատրաստուեն «սու-
թանին հիւր» գնալու:

Շուտամիջով հագնուելով, ես միացայ
լմ վեց հայեանակցներին հետ ուսուց-
չի պատասխանում, որով մենք պէտք է
ժողովուրդը: Անցնելով մութ, կեղտոտ,
նեղ միջանցքը, որ Grande rue de Pé-
re հիւսնան անունն է կրում, մենք սկսե-
ցանք ինչեւ ընդարձակացների մօտով
ղնդի Բեշլիքի մօտը: Յաճ թողուած
ամպերով, ճանապարհի ցուրտ անձրեւը,
որ նոր սկսել էր մաղել, ծածկում էին
Բոսֆորի մեծ մասը, բայց մինչև անգամ
այդպիսի վատ եղանակին տշխարհիս
մէջ սոյ միակ գետ-ծովը մարդու հայ-
եացքը կեդրոնացնում էր իւր վրայ իւր
թեթև ալեկոծուող, չողողուն մակերեղ-
թով, որ այստեղ և այնտեղ ծածկուած
էր սպիտակաւուն փրփուրով:

Անցնելով ուժեղագէ գնդի զօրանոցնե-
րի նոր ահալին շինութիւնը, որ կառու-
ցել է ճարտարապետ Բալիանցը, մենք
սկսեցինք ինչեւ դէպի Պանկաղիս:
Ծուղու ձախ կողմը բացուած է նոր
«միջնաբերական» թաղը, որ հիմնուել է
ներկայ սուլթան Աբդուլ Համիդի նախա-
ձեռնութեամբ և հնչուել: Այստեղ ա-
ռանձին և խնամքով իրարից բաժա-
նուած պալատներով ապրում են սուլ-
թանի նախկին և ներկայ բոլոր սիրելի-
ներն և մօտիկ անձերը: Այստեղ նրանք
ամեն ինչ ունեն, ինչ որ կարող է նա-
բել ուղեւորած, բայց հեշտաւեր-սանձա-
ձակ երեսակաւորութիւնը վիթաւարների ա-
բարխտ-մահմադականի, որ դանազան ցե-
ղերին պատկանող, զանազան բնաւորու-
թիւններ և զոյն ունեցող կանանց և

հարձերի գրի մէջ որոնում է և կրքի յա-
ցում, և՛ ուրիշ գաղափարներ, որոնց
համար եւրոպական քաղաքակրթութիւնը
բազմաթիւ միջոցներ և հաստատու-
թիւններ է աւելցել, սկսած գիտութիւն-
ներից և արուեստներից իրենց լիանգա-
րանքով և թատրոններից և այլն, մին-
չև կափ-շանառանքը: Բայց յիշեալ լու-
րը բարիքները մահմադական աշխարհի
իղեպնին—աւելնալով պայմանաւորուած
է բաւական—ստորագրող և ոչ գիւր-
թեամբ իրազօրեկի պատգամով, որի
չորհիւ այդ «Մահմադի գրախախտ ան-
կրններին» երջանկի թնակիչների կեանքը
պատուարելու, բայց չար ստրկութեան է
նմանում: Բանը նրանումն է, որ սուլթա-
նին մօտիկ անձերին իւրօր հետ տեսակ-
ցութիւնը խախտ արգելուած է, բայց
բացարձակ պաշտօնական յարաբե-
րութիւններից:

Ներկայ սուլթանի այդպիսի չափից
զուրս գգուլութեան, համարեա հիւան-
դու կասկածաւորութեան պատճառն այն
աղետն էր, որ 14 տարի առաջ, 1876
թուի մայիսի 16-ին, պատահեց նրա
նախորդի գլխին միջոյն չեղ Դոնա-
Բախէ պալատում, որին մենք այժմ մօ-
տեսնում ենք: Բայց նախ քան իր մօտե-
նանք դրան, մենք ակամայ կանգ ենք
առնում երկու անգլիկ աւելարկների վը-
րայ, որ ցրուած են մեծ-տարածութեան
վրայ Դոնա-Բախէի մօտ: Մի տեղ դուք
ընդարձակ հիւր էք տեսնում և բազմա-
թիւ կոփածոյ ըարեր, մի ուրիշ տեղ մի
շաքր փողոցներ, երկարական կիսաշէն
պալատներ, որոնց ներքեւ հայ-գարբին
ներն ունին բոնած: Ինչպէս են դրանք
այստեղ ընկել: Այդ աւելարկները բարձ-
րաձայն վկայում են աշխարհային փառ-
քի ուսանողութիւնը, որ մահաւանդ պարզ
երևում է այստեղ: Le roi est mort et...
oublié. Յիշեալ բոլոր աւելարկները ա-
հալին մղկիթի և ընդարձակ թաղի մա-
սըն են կազմում, որ միակ էր չինել

Արդու Աղիւր Նրա մահից յետոյ նրա
չինութիւնները, որոնք միջոններ արժեն,
ձգուած էին երեսի վրայ, և շինուած է
վերսիշեալ «միջնաբերական թաղը»:

II.

Բայց ահա մենք արդէն Դոնա-Բախ-
չի զուրի մօտ ենք: Համաքի մարդիկ
հաւատացնում են, որ այդ զուրին ա-
ւելի հետաքրքիր են, քան թէ ինքը
պալատը: Ձեր առաջ կախուած են յի-
րաւի նշանաւոր, ծանր, սպիտակ և ու-
կեղանի ներկուած բարձր երկաթեայ
զուրի, որոնք չըլլապատուած են ուղա-
ձիգ աշտարակներով, սիւներով և բազ-
մաթիւ շատ գեղեցիկ և զանազանակերպ
մածուցուած զարդարանքներով, որոնք
ճարտարապետի ճաշակն են վկայում:
Դոների հետք փորելի, գեղեցիկ կեր-
պով ուրուագծուած պարաւղ կայ, որ
մինչև Բոսֆորի մայգ-կապուտ ալլաների
մակերեղմէն է գնում, որից դրան բա-
ժանում է թեթև չեղ ուղեգծած վան-
դակապատ: Ուղեւոր մայրի ծառերը,
մանրատերեւ արմաւենիքը շատ քանակ
կերպով են համարմուծում:

Մեզ ինչպէս հիւրերի հանդիպում են
սիրալի բալետով, խոր թըրուելով և
թըրական սովորութեամբ ձեռքը արախն
և գլխին դնելով: Մեզ ուղեկցում է սուլ-
թանի տեսչիկաւոր, դա սեռհեր գեղե-
ցիկ մարդ է, յաղեցումից յոյժած ար-
տաշատութեամբ, մաքուր հագնուած,
քաղաքավարի, բայց ոչ անհանդուաճող,
զգաստ,—մի խօսքով պալատական գի-
նորակաւոր նմուշ, որ կարող էր պատ-
ուով զուրս դալ եւրոպական որ արքու-
քուլիւսով կուղեք, եթէ միայն Քրանս-
թիւնի մէջ վրդը ինչ սխալներ չ'անէր:
Դոնա-Բախէի արտաքին տեսքն այն-
քան էլ տպաւորութիւն չէ գործում: Դա
տալածում է մի քանի հարկեր սաճէն
Բոսֆորի ալով: Շինութեան առանձին
մասերի միջև հասարակ արտաքին հա-
մաշափութիւն էլ չ'կայ: Մահմադական աշ-

քի է ընկնում համակարգութեան բացա-
կալութիւնը, որ իւրաքանչիւր գեղա-
րուեստական ստեղծագործութեան օգին
է պարտաւոր երկարութեան համեմատ
բարձրութիւնը չնչին է երևում:

Սպիտակ մարմարի սանդուղքով մենք
բարձրանում ենք պարտի մի մասը,
այսպէս կոչուած Երկաթիկը, որ բաց է
«սուլթանի հիւրերի» համար: Միւս մեծ
մասը, որ մահմադականների համար
անմատչելի հարմին է ներկայացնում,
այսինքն սրբազայրը, յաւակցած է թա-
գածաւորով և սուլթանականների համար,
դրանց թուում նաև արդէն հանդուսնա-
լու հետազոյների համար:

Ես յանձն չեմ առնում նկարագրել
այն առասպելական չեղեղութիւնն և ա-
նեղականակի խայտալիւր տեսարանը,
որ սուլթանի քայլից աչքի է ընկնում:
Հայ ճարտարապետը (զրա ազգը չկարո-
ւան, նորիցէս Բալիանց) ամենապատե-
նաւորութեան ճանապարհով աշխատել
է բուսականութիւն տալ իւր աէր Աբ-
դուլ-Մեջլիս անգարդոյցած ճաշակին,
որ թըրական պատմութեան մէջ կեդ
սեւրոպականութեան շրջան է բաց ա-
րել: Ինչպէս յայտնի է, այդ սուլթանը,
իւր 1839 թուին գահ բարձրանալուց
անմիջապէս, մեծ աղմուկով դաւանու-
թեան աղաւթութիւն և եւրոպական հա-
սարակական իրաւունքի ուրիշ սկզբունք-
ներ յայտարարեց, որոնք աւելի սեռած
առաւ միայն մնացին: Եւրոպական կար-
գերի այդպիսի սիրահարը չէր կարող
զիմանալ հին պալատում, որ գտնուած
էր ս. Սոֆիայի մօտ, և ահա նա տեղա-
փոխուեց Կ. Պոլսի եւրոպական մասը և
իւր համար պալատ շինեց զուտ եւրո-
պական ճաշակով և la franca, իւր պի-
տի այդ ձեռնարկութիւնը զրաւ չեղե-
լու համար, ճարտարապետը ժողովու-
րը շուրջը եւրոպական բոլոր մայրա-
քաղաքների արտաները և սկսեց զրա-

ցից ամենից աւելի էֆֆէկտ ունեցող
րիւնակներն ընտրել: Եւ մի ինչ-որ
անճոռնի բան գուրա եկաւ: Եթէ
ճոխ պալատը Վենետիկի և Պարիզի
ֆէնիւրի հետ համեմատողները կար-
չախաղանցութիւն է, տալա այնու-
նայիւ գեղարուեստական տեսակի
զա գուրկ է նշանակութիւնից: Եթէ
պալատը մէջ պատահում էլ են ինքն
րոյն բաներ, բայց և այնպէս դրանք
սաշին բաներ, են ներկայացնում: Ան-
օրինակ, ահալին ընդունարանը,
ուսումն է մարմարի սանդուղքը,
վատ չէ մօտեւում: Խաչաձև կարգ-
ուած ընդարձակ օրմարիւրները լայն
նում են այդ դասի խաչաձև այդ
ահալին հրապարակել: Դժբաղդաբ
զրա անշափաւոր-ցած առաստաղը
լրովին ճնշում է այդ տարօրինակ
լիւնը, որ զարդարուած է մարիամ
կան, ընեհանախ և բոկոկոյի խաչան
ճով: Միւս տեսնակներում, որոնց
իւր չկայ, շորհին նրանց փողը
թեան, այդպիսի առաստաղը կանո-
ւոր է երևում: Վարելի չէ թոյլ տալ
ինքը ճարտարապետը չնկատել հա-
կարգութեան օրէնքների այդ տա-
կան խանդարումը, այն օրէնքների
դեռ Վերտուկիւն կանանաւորապէս ու-
չել է: Անկերէ է, որ նա ստիպուած
եղել այդ օրէնքները դահի իւր ահա
պատուէր տուողը քանահաճ ճաշակին
լակնութիւն տուուն:

Պալատի ամենալաւ զարդը գահակ
դասիւն է, որտեղ սովորաբար լին-
են պաշտօնական ընդունելութիւններ:
Ահալին կամարը թեթև և հարաւոր
պով պատուած է բարձր պատերը, շու-
ջը շինուած են էլեգանտ վերնաշէն
որոնք ընկած են սարապիւնի բարձր
թեան վրայ: Վերաւաճքը, ոսկեգոյն
մածուցումաճք գեղեցիկ է և ոչ չափ
զանց: Բայց այստեղ էլ կտրած գղա-
մէջ է ընկել—ուղիղ կամարի տակ, ի

ապահովագրական սովորել են մանկավարժութիւնը։ Այս տեսակի ուսուցիչները միայն ճանաչողականները չեն, այլ սրանց թը-
ւում են նաև Ներսիսեան դպրանոցից
աւարտած 1878—1885 թուի աշակերտ-
ները։ Ամբողջ ուսուցչական ցանկում 25
ճանաչողական ուսուցիչ ունինք։ Ընա-
ցածները թեմական դպրոցներից են ա-
ւարտած, և բանն այն է, որ հաստ ու
բարակը մէկ գնով է գնահատուած։ Ներ-
սիսեան ուսումնարանի 7-րդ դասարանն
աւարտած և մանկավարժութիւնն սովոր-
ած ուսուցիչը դրուած է Ներսիսի թեմ-
ական դպրոցից աւարտած ուսուցչի հետ
մի գծի վրայ—գ. կարգում։

Ուսուցիչներից մեծագոյն մասը անտե-
ղեակ լինելով մանկավարժական պա-
հանջներին և չլինելով դասադրելի ա-
վարտելու ձևեր, քնական է, որ նա ան-
կարող է տանել դասադրելի պակասուոր
կողմերը։ այս ճանգամանքում դասադրելը
պիտի լինի ուսուցչի առաջնորդը և ոչ
թէ հակառակը։

Մեր ուսուցիչների համար պէտք են
նրբի մշակութիւններ—գանազան ա-
ւարտական մեթոդականներ, որոնցով
կարողանան առաջնորդուել։

Բազմաթիւ ուսուցիչներից լսել ենք
արտաբնական, որոնք գլխաւորապէս մի-
ութեամբ են այս կամ այն դասադրելի
գործադրութեանը։ Մէկը հարցնում է,
Անշուշտ պէտք է գործ դնել պ. Ս.
Մանդ. Ա. տարուայ դասադրելը—«Հն-
տանական աշխարհը»։ Այդ բանը հարց-
նում է նրա համար, որ այդ դասադրելը
այդքանաբան չունի... նրան հետաքրք-
րում է տառն առանդելու ձևը։ Միւրը
գանազանում է, որ պ. Ս. Այդ իւր այդ-
բանարանն այնպէս է կազմել, որ զուգ
միայն ինքն է հասկանում նրա գործադ-
րելու եղանակը։

Այս բոլոր արտաբնականները նրա համար

են, որ մեր դասադրել կազմողները դա-
սադրել կազմելով չբաւականանան, այլ
ուսուցիչներին գործադրելու ձևին էլ ցոյց
տան։

Ամեն ծանրութիւն ուսուցչի վրայ է
թողած. հարկաւոր է նրա աշխատանքը
մի փոքր թեթեւացնել... նա բացի ու-
սումնական դասն աշխատութիւնից ունի
նաև մտածութեան, որոնք առանց այն
էլ խեղդում—քայքայում են նրան...
Ընթերցողը նկատեց, որ թերացման
գլխաւոր պատճառներից երկրորդը հա-
մարեցի՜ր այն ճանգամանքը, որ մեր
ուսուցիչներին զեւ պակասում է ման-
կավարժական հմտութիւն։

Այդ պակասութեան առաջն առնելու
համար, հարկաւոր է միջոց տալ ուսուց-
չին իւր թերութիւնները լրացնելու։
Միջոց տալ նրան իւր աւարական ու-
սումնասիրելու և փորձուելու համար
կարող է օգտուել մանկավարժական
գրքերով։ Ուսուցիչը այս բանը կարող է
անել միայն այն ժամանակ, երբ նրա
քանակը, բացի հացին ու հագուստին
տալի փողից, գրքեր գնելու, պարբերա-
կան թերթ ստանալու փող էլ կ'լինի։
Թող ուսումնական վարչութիւնը մի օ-
րինաւոր, հեշտ հասկանալի մեթոդիկա
տայ հայ ուսուցիչներին, որոնք հայ ու-
սուցիչը կարողանայ սովորել կրնա,
Հայոց լեզու, Ռուսաց լեզու, թուրքա-
նոթեան և ուրիշ աւարակաների աւան-
դելու օգտակար և հեշտացրած ձևեր,
Հասարակական երկ, որ մեր ուսուցիչնե-
րի միակ ցանկութիւնն է կատարելու-
գործել իրենց, բարձրացնել իրենց գրո-
շակը։

Մեր յիշած պատճառարանութիւննե-
րի շարքում, բողոքելով յայտնում ենք
մի աչքի ընկնող հանգամանք...—Պատ-
գրեւորը ճշ թէ շատ, այլ չափաւոր թանկ
են։

Բայց «կարիքներ» չարքով նստած ըն-
տում էին այդ երկար շնորհալուր կեղեի
մեծ մասը, որ պատած էր արմատներու
փայտով և զարդարուած էր բորեղով ու
հետաւորներով, և հազիւ քսուած էր
լրի մակերեսով։ Մենք նստեցինք այդ
օգային խեցեւորութեան յատակի վրայ, ձը-
գուելով թաւեայ փայտով բարձրելի
վրայ, Փրանկի Հիլլիւլէսի ջրեր ու-
նեցող քաջ հովիտները դէմքի ալիւտած,
աչքի ընկնող գծերով և մերկ ձեւերով
ու ոտներով, նշանի էին սպասում... որ
պէս զի ճանապարհ ընկնելը, Նրանց
թեթեւ և շքեղ հագուստը նրանց մար-
մարի կերտուածքի բնաւորութիւն էին
տալիս. սպիտակ լայն անդրաբարձիկնե-
րը բամբակեայ թեթեւ կտորից կարուած
հարուստ ձաւքերով դարուած էին ծնկ-
ների վրայ։ Թաւուս մուսլինից կարուած
կարճ բաճկոնները ազատ պտուտւած էին
իրանը։ Նրկար ձկուն թիակները միա-
նուագ շարժումով մեր նստակի տանու
և թեթեւ կերպով հեռու նետուեց կրից,
ինչպէս տաշեղ։ Եւ շատ քիչ եւ տեսել
այնպիսի ֆանտաստիքական և հիպոթեզ
բան, ինչպէս այս անաղովակ արագա-
գնացող ալիքների փրփուրները վրայով
գնահատութեամբ տանող կարկով շարժու-
մը կախարդուած Բապտիստի այս զար-
մանալի ջրերի վրայ։ Չնայելով որ յոր-
դաստտ անձերը շարունակ գալիս էր,
բայց մենք ցուելով տեսանք, որ մեր
ուղեորութիւնը վերջացած է, կանգ առ-
նելով խիտ կանաչի մէջ թաղուած Բե-
լէրէյի պալատի մարմարե կաշի մօտ։

Առաջին քայլերից իսկ պարզ էր, որ
մենք բոլորովին ուրիշ բնաւորութիւն
ունեցող պալատն են ընկել։ Պայտած
կամարներ, բազմաթիւ քանդակներ,
սիւնների զարմանահարկ խոյանկներ, չա-
փաղանց գունաւոր արկներն ու կտորները
յատակի վրայ տարածուած փայլաւոր
բազմաթիւ ցածրիկ դահուորակներ դա-
նազանակերպ բարձրելի կոյտերով—բոլոր
ընթացական քեֆի թագաւորութիւնն
էր ներկայացնում չքի գարգալանքներին

Պէտք է երեսկայել մի այսպիսի բան՝
ուսումնական տարին սկսում է սեպտեմ-
բեր 1-ին, իսկ գաւառական բաղադրուած
տնտեսական կամ նոյն ամսի վերջերին
հետ միայն այդ ամսին է լրանում ու-
սուցչական խումբը։ Սկսում է աշակեր-
տաց ընդունելութիւնը, որ տնտես միջ-
նէ անդամ ամիսը Ուսումնարանի վար-
չութիւնը, չկարողանալով խնամալ թէ
ուսումնարանը հրքան աշակերտ կարող
է ունենալ, չէ փութահանում Քրիշիւից
դասադրելու տպագրելու և հրքան է ա-
յապարհուելու եթէ քիչ ապագայէ պակասե-
լու է, շատ ապագայէ—մնալու է, չէ վա-
ճառուելու։ Իսկ գրավաճառանոցը առ-
ընդհատ պէտք է գրէ «փողերը շուտ ու-
ղարկեցէ»։ Ուսումնարանի աշակերտ-
ներն առաջին ամիսներում մնում են ա-
ռանց դասադրելի—կանոնաւոր տնտես չէ
լինում։ Մի կերպ պատուիրում են դա-
սադրելու, որ գալիս է առնուազն 2—3
շաբաթով յետոյ։ Հոգաբարձութիւնը կամ
աւագ ուսուցիչը բաժանում է գրքերը,
բայց ինչ գնով։ 25 կողեկանոց գիրքը,
մինչև աշակերտի ձեռքը հասնելը դառ-
նում է արդէն 40 կողեկ։ 25-ը որ ճանա-
պարհածախը հոգաբարձութիւնն է վը-
ճարել։

Գրավաճառանոցը 6 րոպէս գիրք ու-
ղարկելով, տալիս է 1 ր. 60 կողեկ հա-
նադարձական և ծրարի գին է հաշուում։
Փնոք Աստուծոյ, ծրարն էլ լրացնում
է ինտում հայ շաբաթաթիւթներից մինի
բաղմաթիւ։ Համարներից և գրքերի ա-
րանքներում մօտ 30—40 հատ գանա-
զան տեղերից ստացած նամակները ծը-
րարներից, որոնցով չենք հասկանում
ինչ են լցնում կապիցները։
Այսպիսով գիրքը որ արժէ 25 կողեկ,
հոգաբարձութիւնը 5 կ. աւելացնում է
իրեն ճանապարհածախը, դարձաւ 30 կ.,
որովհետեւ գիրքն էլ կազմած է լինում,

և փայլալուծ հոգիներն մէջ, Փառի-
կութեան զուտ անձաւ։ Ուժեղ գաշիւն է
բազմաթիւ ջրբուխներով և անթիւ կան-
թիւներով։ Պայտալ աճաղիս լուսամուտ-
ներից մի շարք կախարդական տեսա-
րաններ են բացում մի կողմից հրա-
շալի Բոսֆորի վրայ, իսկ միւս կողմից
հակառակառակ վրայ, որ մի բանի սա-
տիճաններով գնում է մինչև հորիզոնը։
Բայց երբ ես թողնեի «Բրքական
ոճի» այդ նմուշը—իմ մէջ ալմաստ
կապած ծնեց դրա բնաւորութեան և
բաղմադրական վերաբերմամբ։ Եթէ
գրանից հանեմք այն բոլորը, ինչ որ
առնուած է արարական և պարտական
ոճերից, դասարկ բան կը մնայ։ Այդ
հասկանալի էլ է, Ղարանի գործարտա-
նիքը բացառում է գեղարուեստական
ազատ ստեղծագործութեան գաղափարը
ի փառս և ի միջնորդութիւնն ազատ
մարդու, և հազիւ թէ ուղիղ չը լինի
այն կարծիքը, որ թուրքերն ընդունակ
են միմիայն մանրամասնութեան») ստեղ-
ծագործութեան։

IV.
Նոյն ճանապարհով մենք վերադար-
ձանք Դոլմա-Բախշէի եզրը և Ղալաթայի
կեղտոտ, բայց բանաստեղծական թա-
ղով աղբորակները հին սրահը։ Անց-
նելով պաշտօնաւոր նշանաւոր կառույցը,
որ շինուած է Ոսկէ-Նիշլիւի վրայ, որ-
տեղ առիական, աֆրիկական և եւրո-
պական բոլոր ջիզերի մշտաւոր և շա-
րունակ նորոգուող ջիզարական ցու-
ցահանդէս կայ, ծուռ փողոցներով
բարձրացանք սրահի փոքրիկ հրտան-
դանը, որտեղ հնում ապրում էին բիւ-
զանդական կայաններ և որտեղ միայն
մօտ ժամանակներս տեղափոխուելին
թրքական սուլթանները, Բաղդադական
լայնատեր և չոճի ծառերը աշխարհիս
մէջ հազիւ թէ միակ արարելի, որտե-
ղից դառնալի տեսարաններ են բացում
Բոսֆորի և Մարմարի ծովի վրայ, մի

այդ էլ 10 կողեկ, արդէն եղաւ 40 կ.
Այն ինչ այդ 25 կողեկանոց գիրքը, ե-
թէ որինակ ուսուցչին չլինէր, կարծես
ընդամենը 10 կողեկ։ Ասում են, որ մե-
զանում դասադրելու չեն ծախում, գրա-
հանում և թանկ են նշանակում։ Հապա-
ինչի համար են գրում 9-րդ, 10-րդ և
այլ տաղադրութիւն։ Եթէ հեղինակները
կամ յօդակներն անէին ոչինչ, որովհե-
տեւ չքաւոր մարդիկ են, պէտք է օգ-
տուին... Բայց այդ անողները գրավա-
ճառանոցներն են լինում։ Կարծէք հա-
րաւանաւոր ուրիշ միջոց չկայ։ Սրբ որ
սպալէս է, թող ա. Լիմաթիւնը ինքը
հրատարակէ և արտով կ'ցանկանա՞նք, որ
նա օգտուի և ոչ թէ այս կամ այն վա-
ճառականական ընկերութիւնները, վեր-
ջագէտ թող «Գրքերի հրատարակչական»
ընկերութիւնը՝ տպագրէ և արժան գնով
տարածէ, փոքր օգտով լուսականաւորով։
Աշակերտի ծնողը չէ կարողանում այդ-
քան փող աւել. հոգաբարձութիւնը փողը
կանխիկ չ'ստացած գիրք չէ տալիս ա-
շակերտին։ ուսուցիչը, որ դասատուն է
մնում, տնտես է, որ մէկն ունի
գիրք, տաւոր չունենալ ինչպէս պարագայի,
և զիտեք, այս գրութիւնն ամիսներ է
տնտես...

Գրավաճառների թանկութեան և ան-
մատչելիութեան առաջն առնելու համար
յանկալի էր, որ մեր Մայր Աթոռը ին-
քը փոքր ինչ արժանապարծ հրատարա-
կել այդ դասադրելու գրքերով թէ հեշ-
տացրած կ'լինէր մեր ուսումնարանների
վարչութեան գործը, միանգամից ժա-
մանակին մի քանի հարիւր օրինակ ա-
ղարկելով և փողերն էլ ժամանակի ըն-
թացքում ստանալով (մեր հոգեւոր իշ-
խանութիւնը համբերող է), թէ ուսու-
ցիչների գրութիւնը, որով նրանք ստի-
պուած չէին լինել ամիսներով սպասե-
լու, որ բոլոր աշակերտներն ևս կար-
գանան դասադրելու ձեռք բերել և թէ

ինչոր խորհրդաւոր-հանգիստաւոր տեսք
են տալիս, բայց հենց դուք ուրք էք
գնում պալատի զաների չեմքի վրայ,
կոպիտ ստակականութեան հոտ է փչում,
որ ընդունակ է անսովոր շքեղութիւնը
միացնել անճոռի ճաշակին։
Անցնելով երկու կամ երեք բակեր,
մենք կանգ առանք սուլթանի Չէնքերի
Պալատի առաջ։ Նրանում քաջ պահա-
պաններ շարուեցին, երեք կարգ՝ ձեռ-
քերն ինչպէս հարկն է փութի վրայ
դարձած։ Սպիտակահեր տեսուչը երկու
օղակաւորների տալիցութեամբ երկար
ժամանակ չարաչարում էր կողպէի վը-
րայ։ Վերջապէս Ստամբուլի տիրույթ
գանձարանի դանիւրը բացուեցին։ Երբ
զուր մտնում էք փայտի սրահներով ցած-
րիկ սենեակները, ձեզ մի կողմից ապիւց-
նում են ալպտեղ թափուած անթիւ
գանձերը, իսկ միւս կողմից գրանց չը-
ջապատող անկարգութիւնն և կեղտո-
տութիւնը։ Ինչ աւելք, որ այտեղ չէ
թափուած և չէ խցկուած, աներեակայ
չլի մեծութեան թանկալի քարերով
զարդարուած գանիւրի հետ միասին գուր
գնում էք կանչի կեղտոտ գրեպանակի
կողեկանոց հեռադիւրանի գեղարուեստ-
ընէ քանդակուած ոսկէ աւանի հետ—հին
մաշկի և կեղտոտ խալաթի։ Այ մի տե-
ղեկացոյց, ոչ մի գրացուցակ չկայ,
բացի թուրքերէն լեզուով աւարակաների
վրայ կարճ գրութիւններից։
Իրտելով դարձանք հին, բաւական
աղքատ գանձարան գաշիւնը, որտեղ գա-
տեղ համարեա չորս հողու տեղ ունեցող
մահակալ է գրուած, նոյնպէս և գեղե-
ցիկ քանդակագործուած Բաղդադի քեօս
կը, մենք մտանք հանգստանալու։ Աք-
ղու Միջլիդի պալատից, որ կանգնած է
«ալպտեղ» ծայրին և որտեղից հրաշալի
տեսարաններ են բացւում Բոսֆորի, Ղա-
լաթայի, Սկիտարի, Կարդիի և Պրիւն-
ների կղզիների վրայ։
Մոլակալայլայն ժամը վաղուց էր անցել
և մենք բաղձած էինք։ Մենք գոհու-
թեամբ նստեցինք բազմաթիւների մէջ,

ծնողներին, որոնք չէին ստիպուի 25
կողեկանոց գրքին 40 կողեկ վճարելու
և 4 կողեկանոց տեսարին 6—7 կողեկ։

Մենք զուտ ուսումնական մասում մի-
այն որոնեցինք պատճառներ, այնինչ կան
և ուրիշ պատճառներ, որոնց պէտք է
որոնենք ուսումնական մասից դուրս—
ուսումնարանի վարչութեան ամբողջ
կազմութեան մէջ։

Վարչութիւն ասելով, ուղում ենք ա-
նի ուսուցչական խումբ իւր աւագ ու-
սուցչով և հոգաբարձութիւն իւր նախա-
գահով։

Ուսումնարանի առաջադիւնութեան հա-
մար մեծ նշանակութիւն ունի երկու
կողմի փոխադարձ յարաբերութիւն-
ներ։ Բայց որովհիտ յարաբերութիւն է
նկատուում։ Սրա կարճ պատասխանն է՝
Լիւսնալու։ քանի որ մեր դպրոցներում
դոյութիւն ունի հոգաբարձութիւնը, եր-
բեք առաջադիւնութիւնն սպասել չի կա-
րելի։

Ուսումնարանի բարոյական անկման
գլխաւոր պատճառը հոգաբարձութիւնն
է լինում։ Փնտքեցէ ուսումնարանում
պատահած որ և է տարածայնութիւն և
կանոններ, որ սկիզբը հոգաբարձութիւնն
է եղել... Արկնում ենք, բացառութիւն-
ներ կան, բայց այնպիսի բացառութիւն-
ներ էլ կան, որ ուսուցիչներն էլ իրենց
կայանը չեն մտնում։

Փաստերն ասելուց են, որովհետեւ դա
մի այնպիսի ճշմարտութիւն է, որը
հերքել անկարելի է։ (մեր խօսքը բա-
ցառութիւնների վրայ չէ)։ Ուսուցչական
խմբերի բացառումը, ուսումնարանի ան-
կումը ժողովրդի աչքում, ուսումնարանի
նիւթական ճգնաժամը և այն ցաւալի
դէպքերը, առաջանում են հազարաբ-
նոթիւնից։

Ամենայն մի հասկացող, բանիմաց
մայր կ'վայելէ, որ ուսումնարանի ուսու-
նիւնք ինչպիսիքն սպասել, մինչև որ մեզ
կը հիւրաւորէին։ Աղքատ մեզ վարդի
մուրաբա տուին։ Թէև դա այնքան էլ
համապատասխան չէ մեր ստամոքսե-
րին, բայց ինչ կարող էինք անել. աղքա-
տներ աւարակներով, բոլորս էլ մի-մի
զգալ համեստ արկնք։ Մի բողեկից ե-
րեք հոգի երեսցին։ Մէջ տեղով գալիս
էր անսովոր լուրջ արտայայտութեամբ
մի ծերունի և համարեա ջերմեռանդա-
լիւոր բերում էր մի ժառանգորդին, որ
ծածկուած էր կարմիր առաւել սպիտակ
պիւր ծածկոցով։ Նրա կողքին գալիս
էր նրա օղակաւոր, որ բոլորեալ նման
ինչոր բան էր բերում։ Զգուշութեամբ,
հանդիսաւոր կերպով ծածկոցը վերցրին,
զրին ծերունու ուսին և ծածկոցի տակ
երևցան ամաններ, իսկ բոլորաւոր մէջ
սրճաման։ Սկսեցին սուրճ բոժանել փոք-
րիկ, կեղտոտ փախկնալից այն օգի-
սէների նման, որ ցործ են ածւում թեր-
իաշ ծածկի համար, իսկ երկաթէ սըր-
ճամանը գրին իւր տեղը, և ուրիշ ու-
չինչ։ Բայց պէտք էր տեսնել, թէ ինչ-
պիսի ինքնագահութեամբ և իրենց սեպ-
հակաւ արժանիքն ու կատարուող ձեւի
նշանակութիւնը հասկանալով նրանք կա-
տարում էին այդ ոչ բարդ արարողա-
թիւնը, թէ ինչպիսի ջերմեռանդութեամբ
և յարգանքով չկույտի տակ անցած պա-
րտական ծեր ծառան բռնած էր այդ
կեղտոտ, արդէն ճաքճաքուած մատու-
ցարանը։—Կարծես Սամանի չքանչան էր
մեծ ուրում... Սուլթանի սենեակներին
չնորհակալութիւն յայտնելով մեզ ցոյց
տուած ուսուցչութիւնն և հիւրասիրու-
թեան համար, մենք հեռացանք, լու յի-
շողութիւն տանելով մեզ հետ թուրքերի
և թրքական սիրելիութեան մասին։ Ա.
սենք այդ սիրելիութիւնն այդ բախշի-
ների թագաւորութեան մէջ կատարելա-
պէս անհասանէր չէր և չէր կարող լինել
բայց և այնպէս, այս անգամ տպագրու-
թիւնը գեղեցիկ էր։

*) E. Isambert, Turquie, 694.

Типографія конторы газеты Кавказъ, Гол. пр., д. Читахова.